

U ovoj knjizi nismo posebno razmatrali jedno od najvećih zala za ljudsku okolinu, koje istovremeno predstavlja i najveću prijetnju za opstanak ljudske vrste, a to je rat. Smatrali smo da ovaj problem traži da mu se posveti dosta prostora, ali smo ujedno pretpostavili — da se o njemu dosta pisalo i piše, pa da je kao takav mnogo bliži našim čitaocima. Naravno, u okviru ove ekološke problematike nikad ne smijemo izgubiti iz vida ulogu rata i naoružanja kao jednog od najvećih zala suvremene civilizacije.

Također nam je bilo stalo do toga da ova pitanja, koja su većini još nepoznata, donekle osvijetlimo i s marksističkog stajališta. Uvjereni smo da ona u sebi sadrže, kao sva pitanja koja zadiru u samu jezgru čovjekove egzistencije i u oblik ljudske civilizacije, jednu revolucionarnu perspektivu, koja s marksističkog gledišta još nije postala predmet raspravljavanja. Izjava u Mentonu, nezavisna konferencija Dai Dong, kao i sama konferencija Ujedinjenih naroda u Stockholmu jasno upućuju na to da se radi o problemima čije konačno i potpuno zadovoljavajuće rješenje pretpostavlja društvene promjene što vode svjetskom socijalizmu.

U Zagrebu, jesen 1972.

Rudi Supek

Idemo li u katastrofu ili u Treću revoluciju?

*»Zaklinjem vas, braćo moja, ostanite vjerni Zemlji!«
Friedrich W. Nietzsche*

Još nam je u sjećanju uzbuđenje koje je izazvalo ljeto patka u alarmnom uređaju atomske obrane — napada. Atomaska se obrana, naime, sastoji u tome da u nekoliko sekundi mora izazvati atomski protunapad, koji je isto tako totalno razoran kao i očekivani napad. O preciznosti alarmnih uređaja i o sekundama zavisi da li će totalno uništenje ljudi imati taktičku prednost od nekoliko sekundi na jednoj ili drugoj strani. Rezultat će, po mišljenju eksperata, biti u svakom slučaju isti: opća smrt, jer postojeće su zalihe atomskih bombi dovoljne ne samo za jednokratno uništenje ljudi nego ga mogu ponoviti deset i stotinu puta. Toliko je velika ljudska strast za razaranjem, a koja se opravdava željom za sigurnošću.

No, možda je i pretjerano reći da su patke na ekranu atomske obrane izazvale tako veliko uzbuđenje među ljudima. Ono i nije bilo toliko kao što bi se moglo očekivati kad je u pitanju uništenje vašeg, mogeg i našeg života i života svih ostalih. Zašto? Razlog se može naslutiti: ljudi gaje veoma veliko povjerenje u tehničku nepogrešivost moderne tehnike. Oni su uvjereni da tehnika raspolaže s dovoljno sigurnim uređajima kako se nekom greškom »atomski kišobran« nad našim glavama ne bi survao na nas. Oni žive u dubokom uvjerenju da je uvijek moguće pronaći neko »tehničko rješenje« da se očuva naša sigurnost i spase naši životi.

Zanimljivo je koliko je razvijeno to povjerenje suvremenog čovjeka u »tehnička rješenja«! S kakvom bezbrižnošću ljudi žive znajući da se netko brine oko njihova iznalaženja. Dobri, srednjovjekovni, čovjekoliki Bog nikad nije uspio stvoriti takvu sigurnost među ljudima, takvo slijepo povjerenje u nepoznate i bezlične »više sile« kojima rukovode suvremeni tehničari i, dakako, političari. Čak i oni najtvrdokorniji preziratelji i neprijatelji tehnike, koji joj pokušavaju suprot-

staviti višu misaonost kako bi prekrili svoju individualnu nemogućnost pred njenim modernim sveltlačem, čak i oni se ne razlikuju mnogo od ostaloga vulgusa u tom čvrstom uvjerenju kako »tehnička rješenja« postoje.

Došlo je vrijeme da se ova slijepa vjera u »tehnička rješenja« razori, da se ljudima kaže kako »tehničkih rješenja« nema, i ne samo da ih nema nego da ih i ne može biti! A u pitanju je čovjekov život, i to ne bilo kakav život nego upravo *ljudski* život; u pitanju je opstanak čovječanstva, i to ne bilo kakvog čovječanstva, nego onoga koje živi sa svim drugim biljnim i životinjskim vrstama što tvore život na ovom planetu.

Potrebno je otvoreno reći da suvremeno čovječanstvo, ako nastavi množiti se po sadašnjoj stopi, srlja u katastrofu, te da će se broj onih desetaka milijuna ljudi koji danas u svijetu umiru od gladi u toku godine dana, naglo povećati. Za prehranu stalno rastućeg broja ljudi, s obzirom na ograničenost prirodnih izvora, nema tehničkog rješenja.

Potrebno je reći da se prirodni izvori koji su uvjet našeg života, biološki i mineralni, sve intenzivnije iscrpljuju i, uz sve veću prenapućenost, primiču svojem kraju. Kako su oni nastali kao plod tisuća milijuna godina biološke evolucije i dugotrajnog rada same Zemlje, to ne postoji tehničko rješenje da se taj dugotrajni rad Zemlje zamijeni nekim skraćanim postupcima.

Potrebno je reći da Zemlja može podnijeti daleko veći broj ljudi od onih koliko ih ima danas, ali na štetu ostalih životinjskih i biljnih vrsta, na štetu metalnutih livada i dječičanskih šuma, na štetu ljudske samoće i dodira s prirodom. Nema tehničkog rješenja da sačuvamo doista ljudski život i prirodni život čovjeka, ako nas bude umjesto tri milijarde — deset ili četrdeset milijardi, broj koji očekuje naše unuke i prauunuke.

Lagao bih kad bih rekao da nema rješenja i za četrdeset milijardi ljudi na ovom planetu. Ona su moguća. Ali što mi vrijedi život ako budem živio na 536. katu nebodera nekog megalopolisa, jer su već odavno preoralj sve prizemnice u predgrađima, ako budem udisao kisik i pio vodu iz nekih aparata na nižim ili višim katovima ove kućerine; ako se budem hranio veoma ukusnim neparfimiranim proteinskim pilulama koje se prave od morskih algi i mikrobakterija koje žive od mojih vlastitih tjelesnih otpadaka; što će mi život, ako sam svoj život sveo na jedan krug materije koji se kreće

kroz mene u ovoj istoj prostoriji u kojoj živim kozmonautskim životom. Uostalom, recimo da bi se takav život mogao svidjeti, ali što će biti s mojim potomcima, kad ih umjesto četrdeset milijardi bude osamdeset?! Istina, za ovu situaciju mi dosada nitko nije predložio »tehničko rješenje«.

Istina je, za ovakvu evoluciju nema »tehničkih rješenja«, ali postoje *socijalna rješenja*. Socijalna rješenja koja znače radikalne promjene u ljudskom odnosu prema proizvodnji, načinu života, održavanju biološke egzistencije i reprodukcije, sistemu društvenih vrednota i, konačno, prema društvenoj organizaciji. Štoviše, ove promjene ne mogu biti samo lokalne ili nacionalne, već *moraju biti planetarne*, jer su pitanja ljudskog opstanka nedjeljiva kao i sama Zemlja na kojoj živimo.

.

Ljudska civilizacija prošla je dosad kroz dvije revolucije koje su temeljito izmijenile uvjete ljudske vrste na ovom planetu. Da li se nalazimo na pragu Treće revolucije? Prve dvije odvijale su se u znaku ekspanzije ljudske vrste na Zemlji, treća bi morala postaviti granice toj ekspanziji. Prva, agrarna revolucija, uspjela je staviti u službu čovjeka Sunčevu energiju — procese fotosinteze u biljkama da bi služile za ishranu čovjeku i stoci koju je počeo udomaćivati. Druga, industrijska revolucija, donijela mu je vlast nad novim izvorima energije, prije svega nad fosilnim gorivima, ugljenom i naftom, kojima je pokretao parne i električne motore te motore s unutrašnjim sagorijevanjem. A njima se u najnovije vrijeme priključila i atomska energija. Potvrdila se Baconova teza da je znanje moć, ali i Goetheova vizija da će »čarobnjakov učenik« osloboditi demonske prirodne sile koje će zaprijetiti njegovom vlastitom postojanju.

Čovjek je živio kroz tisuće i tisuće godina kao grabežljiva životinja. Sabirao je plodove na divljim stablima i grmovima, lovio je ribu i postavljao zamke životinjama, u krajnjim slučajevima nije se ustručavao ni da ubija druge ljude i da ih jede. Jedan od najstarijih napisa iz Sumera govori o tom dalekom dobu: »Ljudska vrsta, kad je bila stvorena, nije ni pošto poznavala kruh da ga jede i odjeću da se oblači. Ljudi su hodali vukući udove po tlu, jeli su travu ustima kao ovce, pili su vodu iz baruština.«¹ Ljudi u ono daleko doba već su

¹ J. Pirenne, *Les Grands courants de l'histoire universelle*, Paris.

posjedovali razna oruđa iz kременa u obliku bodeža i sjekira, pa i strijele i lukove, ali im je to oružje služilo za način života po kojemu se nisu mnogo razlikovali od grabežljivaca.

Prema nalazima iz Jerihona u Palestini, Zagrosa u Kurdistanu, Jammoa iz Iraka, Tepe Sabaha u Perziji danas možemo sa sigurnošću zaključiti da je do agrarne revolucije došlo u toku osmog tisućljeća prije naše ere na Bliskom istoku. Nalazi pokazuju da su stanovnici u tom području posjedovali domaću stoku, najprije koze i ovce, a zatim konje, svinje i krave. Uzgajali su raž i dvije vrste pšenice. Razvili su lončarstvo koje im je služilo da pospreme žetvu. U Sjevernoj Americi, u Novom Meksiku, otkriven je u pećinama kukuruz koji je potjecao od oko 4000 godina prije naše ere. Učenjaci nisu još razjasnili pitanje da li je agrarna revolucija nastala na jednom području, pa se širila na ostale dijelove svijeta, ili je nastala spontano na više raznih mjesta na kugli zemaljskoj.

Sa Bliskog je istoka nova privreda, zasnovana na poljoprivredi, počela prodirati u Evropu tokom 4000 godina prije naše ere, pa je nalazimo između 4500. i 2000. god. na Balkanu, u Švicarskoj, Njemačkoj, Danskoj, zapadnoevropskim zemljama, da bi zatim prodrla na Britanske otoke i Skandinaviju. Privreda zasnovana na lovu sačuvala se u eurazijskim tundrama sve do najnovijeg vremena. Dok je agrarna revolucija putovala od Istoka na Zapad (»Ex Oriente lux«!), industrijska revolucija će ići suprotnim putem, od Zapada na Istok. Marx je smatrao da mu njegova domovina Njemačka ni izdaleka ne pruža onaj uvid u posljedice industrijske revolucije koji će mu dati Engleska!

Da bi živio, čovjeku je potrebna energija; i on sam je izvor energije. Da bi došao do hrane, on mora raditi, trošiti svoju energiju, a računa se da čovjek prosječno korisno upotrebjava ili troši samo 18% od energije koju je konzumirao. Čovjek je transformator energije koji radi s priličnim gubicima u toku transformacije. Ugljen koji proizvodi električnu energiju daje veći iznos od 23%. Biljke i životinje su također transformatori energije. I valja odmah dodati, ne naročito uspješni. Tako je proizvodnja energije jednog vola u odnosu na konzumirano žito samo 10%. Zato će nam trebati za vola deset puta više zemlje da se proizvede određena količina kalorija nego za žito. Tegleća stoka prema proračunima ne daje više od 3 do 5% energije u odnosu na krmu kojom se hrani.

Biljni i životinjski transformatori energije postojali su prije nego što se čovjek pojavio na Zemlji. I dugo vremena se čovjek izdržavao tako da je trčao za njima. Sva njegova mudrost se sastojala da razlikuje hranjive od nehranjivih. Njegova vlastita efikasnost bila je veoma mala, jer je sav život trošio na to da traži i lovi hranu. I to svaki put kad je bio gladan. On nije znao još stvarati veće rezerve hrane.

Agrarna revolucija znači dubok prekid u načinu čovjekova života. Ona označava kraj »divljaštva«, faze u kojoj se čovjek bitno ne razlikuje od drugih životinja. Kao što kaže Cipolla, agrarna revolucija nije bila mišta drugo nego proces pomoću kojega je čovjek uspio upravljati i povećavati svoje snabdijevanje u biljkama i životinjama.²

Otada dolazi do nove evolucije ljudske vrste koja sada ima na raspolaganju kemijsku energiju biljaka i životinja, toplinu koja nastaje sagorijevanjem biljaka, vučnu snagu životinje, a sve je to izazvalo naglo povećanje broja ljudi. Nastala su sela i stadij divljaštva je završio. Dolazi do stalnog usavršavanja poljoprivredne proizvodnje, pa je nakon otkrića tropoljnog sistema čovjek uspio da se stalnije naseli na jednom tlu, jer nije bio više prisiljen da stalno seljaka tražeći plodnu zemlju. U toku 4. milenija nalazimo u Sumeru kotač, i konji počinju služiti za vuču kola, ali je prošlo još tisuće i tisuće godina da bi se usavršio samar i prestao »klati« životinju. Izgleda da je on otkriven tek u 4. stoljeću prije naše ere, otprilike kad i potkova. Čovjek je, doduše, pronašao način da se koristi i energijom vjetra i vode, ali se može reći da je u cjelini 70 do 80% energije, sve do početka industrijske revolucije, dolazilo od biljaka, životinja i ljudi.

Jedna od najvažnijih posljedica poljoprivredne revolucije bila je osjetljivo povećanje broja ljudi na Zemlji. Računa se da prije nje nije živjelo više od 20 milijuna ljudi na čitavom planetu. Ovu brojku valja smatrati maksimumom. Od tog vremena prisustvujemo stalnom porastu pučanstva na Zemlji, pojavi brojnih sela i gradova, koji su najviše imali 5 do 20 tisuća stanovnika, ali je bilo i nekoliko iznimaka, kao što su antična Atena ili Rim koji su u nekim periodima premašivali i 100.000 stanovnika. Tako uoči industrijske revolucije oko 1675. nalazimo da svjetsko pučanstvo iznosi između 650 i 850 milijuna stanovnika, koncentriranih uglavnom

² Carlo M. Cipolla, *Histoire économique de la population mondiale*, Idées, Gallimard, Paris, 1965.

u Evropi i Aziji. To je ujedno i najveći broj koji je pučanstvo doseglo do tog doba, jer se malazilo u stalnoj ekspanziji, iako veoma sporoj, tako da je od srednjeg vijeka, s razvitkom manufakture i ekspanzijom gradova, prosječni godišnji prirast iznosio 0,3 do 0,4 posto.

Industrijska revolucija započinje otkrićem novih izvora energije i usavršenim načinima njihova korištenja u proizvodnji. U početku glavnu riječ ima para. »Para i Englez čine jedno«, kaže jedna stara engleska poslovice. Kasnije će Lenin reći da »socijalizam znači vlast sovjeta plus elektrifikacija«. Novi oblici energije postaju simboli nove civilizacije.

Dok je god. 1800. svjetska proizvodnja ugljena iznosila samo 15 milijuna tona, već god. 1950. ona dostiže blizu 1500 milijuna tona. Potkraj 19. stoljeća ugljenu se pridružuje novi izvor energije — fosilna ulja, nakon što su Benz i Daimler 1885. usavršili motor s unutrašnjim sagorijevanjem. Već prije toga Faraday je postavio osnove za korištenje električne energije. Dolazi do naglog porasta korištenja energije u proizvodne svrhe i za poboljšanje života. Svjetska proizvodnja energije, vezane uz proizvodno-trgovačke djelatnosti, samo u stotinu godina, od 1861. do 1950. penje se od neko jedne milijarde megavat sati na 21 milijardu, što odgovara prosječnom porastu 3,25% godišnje. Međutim, porast energije u ovome stoljeću bio je još mnogo brži i on je iznosio barem oko 6%. Ono što je važno utvrditi, jest činjenica da potrošnja energije raste mnogo brže nego pučanstvo, što znači da sve veća količina energije stoji na raspolaganju pojedincu u industrijaliziranim zemljama. Dok su u fazi poljoprivredne civilizacije glavni izvor energije živa bića, dakle fiziološki izvori, sada glavni izvor leži u području nežive tvari — ugljenu, nafti —, ali koji su također nastali kao rezultat rada živih bića kroz dugi vremenski period, pa u tom pogledu predstavljaju *neobnovljive* izvore energije za razliku od animalnih izvora koji su *obnovljivi*.

Što znači ovaj nagli porast potrošnje u energiji, to znamo iz dnevnoga iskustva: rasvjeta u kućama i na ulicama, centralno loženje, kućni aparati, automobili, mehanizirani javni saobraćaj, mehanizirana i automatizirana proizvodnja. Strojevi sve više zamjenjuju rad čovjeka, čije se radno vrijeme smanjuje i on dobiva više vremena za duhovne djelatnosti. Životni standard suvremenog čovjeka zavisi od mašinizama i novih izvora energije, od jednoga novoga odnosa s prirodom. Međutim, čovjek zaboravlja da on danas u jednoj godini potroši takvu količinu ugljena za koju je bilo potrebno stotine

vjekova da se proizvede u fazi karbonizacije. I zato se postavlja pitanje: kako dugo će čovjek moći rasipati ovu energiju?

Riječ rasipanje nije nimalo prejaka, jer valja znati da, na primjer, od 30 milijardi megavat sati energije koliko je čovjek potrošio god. 1952. samo jedna trećina je korisno upotrijebljena, dok su dvije trećine *izgubljene*. I to na razne načine. Zato, kad imamo u vidu snagu industrijske civilizacije, ne smijemo nikada gubiti iz vida da je većina izvora energije *neobnovljiva*, te da se velike količine, u stvari najveći dio nepovratno gubi. H. Thirring sasvim opravdano konstatira da u toku ljudske povijesti »to može biti samo jedna kratka epizoda u kojoj čovjek crpe iz fosilnih goriva da bi pokrio svoje potrebe u energiji« (1958).

Nakon agrarne kao i nakon industrijske revolucije vidimo da dolazi do »demografske eksplozije«, ali su karakteristike jedne i druge različite. Dobiva se utisak da se stvaranjem novih uvjeta života prekida ustaljena ravnoteža u množenju ljudi, te dolazi do gibanja pučanstva koje »izmiče kontroli«, a nakon izvjesnog vremena ponovo se uspostavlja ravnoteža. Ono što znamo o demografskoj ravnoteži u fazi poljoprivredne ekonomije jest da visokoj stopi nataliteta (35 do 55%) odgovara također i visoka stopa mortaliteta (30 do 40%). U toj fazi nalazimo jake oscilacije u prirastu koje su izazvane povremenim visokim mortalitetom (od 150% do 500%), prozrokovanim epidemijama, glađu, ratovima, onim nevoljama koje je mašta srednjovjekovnih ljudi nazvala »jahačima Apokalipse«. Dolazi, dakle, u nekim periodima do naglog smanjenja pučanstva, koje se postepeno ponovo upotpunjava. S početkom industrijske revolucije iščezavaju ove jake oscilacije. Zahvaljujući poboljšanim uvjetima života, prvenstveno uslijed bolje ishrane i napretka medicine, stopa smrtnosti počinje opadati, dok se relativno visoka stopa rađanja i dalje zadržava. To uvjetuje nagli porast stanovništva. Nakon izvjesnog vremena počinje opadati i stopa rađanja i prirast se smanjuje. Dolazi do jedne nove ravnoteže. Međutim, suvremena demografska ekspanzija uvjetovana je činjenicom da su se u nerazvijenim zemljama počele primjenjivati mjere za suzbijanje smrtnosti, koje su prenesene iz razvijenih zemalja, a da je stopa rađanja ostala visoka kao u narodima s izrazito poljoprivrednom kulturom, tako da je kod njih došlo do naglog povećanja stanovništva i neravnoteže između prehrane i množenja ljudi. Dok su razvijene zemlje mogle napredak u proizvodnji iskoristiti za bogaćenje društvenih sloje-

va, jer se stopa prirasta smanjila, dotle industrijalizacija u nerazvijenim zemljama, čak i onda kad ide bržim i intenzivnijim tempom, ne daje povećanje već rađa smanjenje životnog standarda. Tempo industrijalizacije nije sposoban slijediti tempo razmnožavanja ljudi. No, neće li i zemlje u razvoju, koje sada pokazuju najveću demografsku ekspanziju, također ući u fazu nove ravnoteže? Neće li i kod njih doći do smanjenja stope rađanja kako bi proizvodnja mogla snabdjeti sve više ljudi?

Demografska istraživanja pokazuju da na ravnotežu u biološkoj reprodukciji ljudi djeluju mnogi faktori, i da je gotovo nemoguće djelovati uspješno na sve njih pomoću društvene intervencije. Potrebno je izvjesno vrijeme, određeni proces gomilanja različitih učinaka ili utjecaja, da se ponašanje ljudi izmijeni. Međutim, ono što čini suvremenu situaciju kritičnom jest da ovaj proces stabilizacije izgleda suviše spor, da se jaz između prenapučenosti i mogućnosti ishrane ne suzuje, već se, naprotiv, širi. Međutim, ono što ugrožava svaku stabilizaciju u ovoj kritičnoj situaciji ljudske vrste jest da se susrećemo s jednim novim problemom, a to je iscrpljivanje prirodnih izvora na kojima počiva industrijska civilizacija.

Sama pojava industrijalizacije izazvala je jako povećanje stope prirasta pučanstva. Tako je ona iznosila u svjetskom prosjeku 0,7% u 1850—1900, 1% u periodu 1900—1950, a danas je oko 1,7%. Sam proces stabilizacije na jednoj novoj razini (niska stopa rađanja i niska stopa smrtnosti) važi samo za manji, industrijalizirani dio čovječanstva, dok najveći dio počinje tek koristiti napredak u znanosti i tehnici, pa je kod njih stopa prirasta preko 3% i do 4%. Tu leži izvor glavne opasnosti. Prirast u svjetskim razmjerima ne opada već raste.

Jedan biolog koji je promatrao dijagram množenja čovječanstva od agrarne revolucije, to jest od 10.000 godina prije naše ere do danas, izjavio je da krivulja rasta nalikuje na one krivulje koje opisuju jednu koloniju mikroba u unutrašnjosti organizma kad je naglo napadnut nekom infektivnom bolešću. »Bacil« čovjek osvaja Zemlju!

Ono što je situaciju načinilo još alarmantnijom jest činjenica da ne postoji samo neravnoteža u demografskoj reprodukciji ljudi, pa ni samo neravnoteža između broja ljudi i prirodnih resursa, već je čovjek duboko poremetio ravnotežu između svojeg načina života i prirode, on je ugrozio

prirodnu okolinu i životne uvjete za svoj opstanak. Ako želimo definirati čovjeka kao biće koje djelujući na okolinu prisvaja i mijenja tu istu okolinu da bi stvorio bolje uvjete za svoje postojanje, onda u ovom tročlanom odnosu: čovjek — djelovanje — priroda, sva su tri člana došla u opasnu krizu. Čovjek kao vrsta pokazuje izrazitu neravnotežu u pogledu svoje biološke reprodukcije, čovjek kao biće koje djeluje dolazi do granica svoje industrijske djelatnosti, čovjek kao biće koje mijenja okolinu bezobzirnom eksploatacijom okoline stavio je u pitanje njeno vlastito obnavljanje li postojanje, a time, dakako, i svoje vlastito. Kritičnost sadašnjeg momenta proizlazi upravo iz kombinacije ovih triju vidova ili komponenata ljudske egzistencije. I ako se može govoriti da je u pitanju sama industrijska revolucija ili, točnije, njeni rezultati, dakle industrijska civilizacija kao takva, tada nje ne pokretačke snage i struktura moraju biti duboko izmijenjene, da bi se riješili problemi što su tako iznenadno iskrsljeli pred ljudskom vrstom.

Iako se najčešće upotrebljava riječ »ekološka kriza«, kriza se u stvari odnosi na samog čovjeka, to jest njegov način razmnožavanja i način potrošnje, dakle na cjelinu biološke reprodukcije; zatim na način njegove proizvodnje, povezane s rasipanjem (u čemu je kapitalistički način akumulacije bitan) i iscrpljivanjem prirodnih resursa; i tek na trećem mjestu riječ je o »ekološkoj krizi«, to jest o zagađivanju prirode ili, što je značajnije, o umištanju biosfere, dakle osnovnih uvjeta života na Zemlji. Kriza pogađa sva tri bitna člana ljudske povijesne egzistencije, pa je stoga ona u pravom smislu riječi kriza čitave civilizacije, kriza koja stavlja u pitanje industrijsko društvo — naravno onakvo kako se ono konkretno povijesno dosada očitavalo — i čitavu društvenu organizaciju zasnovanu na industrijalizaciji. Mi smo prisiljeni da ponovo mislimo o čitavoj povijesnoj egzistenciji čovjeka, o načinu kako u borbi za opstanak pronalazi načine da se održi, kako mijenja okolinu i svoju vlastitu društvenu organizaciju, kako mijenja prirodu i vlastitu prirodu. *Lewis Mumford*, poznati historičar urbanizma i moderne civilizacije, baca iz ove perspektive svjetlo na našu suvremenu situaciju:

»Čovjek je postao moralna životinja u rano paleolitsko vrijeme, a imao je vjerojatno više odnosa suradnje sa stvorenjima koja su dijelila njegova obitavališta nego što ih ima danas. Paleolitski lovac moli za oprostenoj životinju koju je ubio za ishranu. Naš osnovni moral, briga za život i uzgoj života,

vuče svoj korijen čak od sisavaca, u brizi za mladunčad. To je granitni osnov svakog morala, vrijedan toga imena.

Tada dolazi veliki neolitski proces domestikacije, velika promjena koja se sporo odvija, preobražavajući krajolik i mišljenja čitav način života. Ova promjena daje seksualnosti veći značaj nego što ga je ona mogla imati prije. U neolitičkom životu kultura seksa, u domestikaciji biljaka i životinja i čovjeka samoga, osvaja čitavo obitavalište. 'Dom i majka' je ispisano iznad obrađenog krajolika. Čovjek sada ima stalno boravište, sigurno snabdijevanje u hrani i vidik na biološki i kulturni kontinuitet.

Zatim, povrh toga dolazi civilizacija okoline, koja je kozmička i urbana. Civilizacija prodiere u času kad čovjek promatra dovoljno dugo zvijezde i planete da bi vidio kako njegov čitav život nije samo povezan s lokalnim tlom već sa Suncem i Mjesecom, te da zavisi od kretanja i energije koji postoje daleko izvan njegova vlastitog neposrednog obitavališta.

To su tri velika obitavališta čovjeka, i sada vidimo kako sva tri obitavališta iščezavaju pred našim očima. Neka su opasno ugrožena, neka su već temeljito izmijenjena. No, sadašnja opasnost nije u tome da će neka rijetka divljač ili neka dragocjena prirodna tvorevina kao rijeka Colorado biti uništena. Velika opasnost prijeti samom ljudskom opstanku.

A što je, zapravo, dovelo do ove opasnosti? Činjenica da se čovjek predao jednoj ekspanzivnoj tehnologiji u kojoj materijalni procesi premašuju ljudsko poimanje i ciljeve.³

Nema sumnje da temelj ljudske civilizacije i morala predstavljaju shvaćanja i norme u vezi s biološkom reprodukcijom, odnos prema članovima ljudske zajednice i prema potomstvu, budućim generacijama. Upravo ti temelji su u pitanju. Čovjek je, doduše, jedna od rijetkih vrsta koja se odvijek, a s pojavom civilizacije sve više i više, međusobno uništavala i istrebljivala. Iako je već veoma rano u svoje moralne doktrine uklesao stav »ljubi bližnjega svoga«, on kroz prošle vjekove nije moralno mnogo napredovao. Kad reporter saopćava da su američki imperijalisti za nekoliko dana na jednu siromašnu zemlju kao što je Vijetnam sasuli više bombi nego u toku čitavog drugog svjetskog rata, čovjek se danas manje uzbuđuje nego kad sluša rezultate nedjeljnih

³ Lewis Mumford, uzeto iz knjige F. Fraser Darling i John P. Milton, eds., *Future Environments of North America*, Doubleday Co, New York, 1966.

utakmica, iako bi moralna reakcija bila da uzročnike ovakvog rata potamani kao pobješnjele pse. No, njegova ravnodušnost nije mnogo veća ni onda kad se radi o njegovom vlastitom potomstvu, u ime čijega održanja i budućnosti je uvijek bio spreman opravdavati pljačkaške ratove protiv drugih naroda. Rasipanje prirodnih resursa, uništavanje biosfere proizvodnom bezobzirnošću, nesmotreno razmnožavanje — sve to ugrožava danas život njegove djece i djece njegove djece. Ali on kao da je isto tako ravnodušan prema njihovoj sudbini, kao i prema sudbini njemu dalekih pripadnika njegove vrste. Doista, čini se da su rezultati moderne civilizacije pojačali degeneraciju moralnih osnova ljudskog ponašanja. Ili se samo radi o jednom priglupom tehnološkom optimizmu, koji vjeruje da ne postoje takva razaranja izazvana čovjekom na ovom planetu za koja se ne bi moglo naći lijeka?!

Svijest o opasnosti došla je iz redova onih koji imaju neposredni znanstveni uvid u prirodne procese i onih koji su zadušeni da pribave ljudima hranu i krov nad glavom, iz redova prirodoslovaca. *Poruka iz Mentona* (1971), koju je potpisalo 2200 vodećih učenjaka u svijetu, među kojima je najveći broj upravo istraživača prirode (i četiri nobelovca — Salvador Luria, Jacques Monod, Albert Szent-Gyorgyi i George Wald) značila je prvi alarm:

»Iako smo široko odvojeni geografski, s veoma različitim kulturama, jezicima, pogledima, političkim i religijskim pripadništvima, mi smo ujedinjeni u našem vremenu zbog zajedničke dosad nikad postojeće opasnosti. Ova opasnost, kakvu čovjek s obzirom na njenu prirodu i veličinu još nije susreo, rodila se stjecajem više raznih pojava. Svaka od njih postavlja nas pred gotovo nerješive probleme; a uzete zajedno, one ne znače vjerojatno samo širok porast ljudskih patnji u neposrednoj budućnosti, već mogućnost iščezavanja, ili virtuelnog iščezavanja, ljudskog života na Zemlji.«

Bez obzira na činjenicu koliko će čovječanstvo biti sposobno da prije, to jest pravovremeno, ili kasnije, to jest kad bude prekasno, uklanja ovu opasnost, ono stoji pred zadacima koji se odnose na *totalitet čovjekove biološke i društvene egzistencije*, koji stavljaju u pitanje kako njegov način života tako i sistem vrijednosti, i zato moramo govoriti o potrebi nove civilizacije, o Trećoj revoluciji.

Problemi koji se postavljaju pred čovječanstvo su slijedeći:

Potrebno je zaustaviti dosadašnji prirast stanovništva u svijetu, jer sa sadašnjim stopama rasta dolazi do prenapučenosti, oskudice u životnim sredstvima i do neravnoteže s okolinom. Dok neki krajevi u svijetu podnose povećanje pučanstva, drugi su već prenapučeni. Ali glavni problem će biti, kako uskladiti stope rasta da se stvori optimalni odnos između mase čovječanstva i ostale prirode, te da taj odnos ne ide na štetu masovnog istrebljivanja i iščezavanja mnogih drugih životinjskih i ribljih vrsta.

Utvrđivanje optimalne mase ljudi na Zemlji uvjetovano je samom činjenicom da je ona ograničena, kako po svojem prostoru (biosferi) tako i po svojim resursima. Planovi preseljenja suvišne mase ljudi na druge planete su čista iluzija, čak i onda kad bi to bilo tehnološki rješivo.

Ograničenost prirodnih resursa traži da se s njima najopreznije postupa, naročito s onima koji nisu obnovljivi, kao što su fosilna goriva, a to traži takvu tehnologiju koja će prvenstveno koristiti obnovljive resurse. To također traži ravnomjernu raspodjelu prirodnih resursa među sve ljude, izjednačavanje njihovih životnih uvjeta u svjetskim razmjerima. Pri tome valja uvijek imati na umu ne samo danas postojeće generacije ljudi nego i buduće. Valja radikalno prekinuti s krajnjom neodgovornošću sadašnjeg čovječanstva prema budućim generacijama. Univerzalnost ljudske odgovornosti i morala nema samo svoju prostornu nego i vremensku dimenziju.

Neophodno je ukloniti sadašnju ekološku krizu, i to ne samo tako da se odstrane glavni izvori zagađivanja i kvarenja ljudske okoline, nego da se stvori uopće jedan *zdraviji, prirodniji, humaniji odnos između čovjeka i prirode*. To se odnosi kako na ljudsku ishranu tako i na njegovo stanovanje i kretanje na Zemlji.

Kada je riječ o ograničavanju ljudske mase na Zemlji, o pažljivom postupanju s prirodnim izvorima i zdravom odnosu prema prirodi u procesima proizvodnje, tada ćemo se rukovoditi načelom: *Ne bilo kakav život, nego život dostojan čovjeka!* A to znači da težište ne pada na golo samoodržanje ljudske vrste već na stvaranje uvjeta za jedan *kvalitetno bolji život*. Bolji život znači bolji kvalitet ishrane, više prostora za čovjeka, više komunikacija s neiskvarenom, neindustrijaliziranom prirodom.

Mi ćemo se svakako suprotstaviti energično onoj tezi: »Zašto da ne uništimo sve organizme i očistimo Zemlju za čo-

vjeka? Čovjek može da načini sintetičke nadomjestke za sve ono što inače proizvodi organski svijet.«

Mi ćemo se energično suprotstaviti pretvaranju Zemlje u megalopolis: »Zašto da ne prenesemo sve cvijeće, bašte, šume, ptice i životinje u lončice, akvarije i vivarije naših velikih kuća?« Čovjek treba da živi u prirodi, među biljkama i životinjama, a ne da bilje i životinje žive među ljudima, u čovjekovim nastambama.

Industrijska civilizacija zasnovana na gomilanju profita truje sve prirodne izvore, truje ljudsku hranu već u njenom korijenju, pretvara ljudsku hranu ponovo u krmu za masovno čovječanstvo, koja im se servira na tekućoj vrpci raznovrsnih konzervi i restorana sa samoposluživanjem. Ishrana je izgubila u mnogočemu svoj ljudski oblik. »Pored ostaloga, opominje Lewis Mumford, jedno od najvećih ljudskih dostignuća jest da je izumio hranu, a ne prosto krmu. Sve životinje jedu krmu. Čovjek je izmislio hranu. Hrana nije naprosto nešto što vi stavljate u želudac i probavljate. Hrana je prilika za društveni čin. Ona je prilika za susrete. Ona je prilika za razgovor. Hrana je nešto što podstiče osjetila. Vi ste ugodno raspoloženi dobrom hranom, dok vam je odvratna loša i slaba hrana. Krajolik u kojem raste dobra hrana je zdravi krajolik za čovjeka i životinje.«

No, ova ista civilizacija, usprkos svojem naglašenom hedonizmu, ne kvati samo fizičku hranu, ona zagađuje u još većoj mjeri duhovnu hranu. Jedan od osnovnih zadataka bit će da povedemo borbu protiv estetskog zagađivanja, za spašavanje estetskog izgleda ljudske okoline, za uspostavljanje novih normi za lijepo i zdravo, protiv poplave neukusa što ga rađa komercijalizacija i publicitet zasnovan na masovnoj potrošnji i podražavanju ljudskih džepova.

Čovjek neće moći da uredi svoje odnose s okolinom i prirodom ako ne izmijeni način svoje proizvodnje, jer ono što proizvodi uvjetovano je prvenstveno od toga *kako* proizvodi, od proizvodnih odnosa, od ljudskih odnosa u samoj proizvodnji. Bezobzirno iskorištavanje prirode samo je posljedica bezobzirnog izrabljivanja čovjekove prirode, čovjeka samog.

Naravno, da je u tom cilju potrebno ukinuti ne samo kapitalističku proizvodnju, koja se zasniva na stalnoj i beskonačnoj akumulaciji viška vrijednosti i viška rada, nego i svaki oblik »takmičenja između socijalizma i kapitalizma«, koji dovodi do istih posljedica, jer socijalizam u tom takmičenju preuzima kapitalistički ideal beskonačne akumulacije dobara.

Jasno je, da onoga časa kad smo postavili granice u gomilanju materijalnih dobara, kad smo ljudima rekli: »Evo, to je sva glina kojom ćete zadovoljiti svoje stvaralačke potrebe«, da će se tada odmah postaviti dva osnovna pitanja: pravedne raspodjele prirodnih resursa i prave prirode ljudskih potreba. Dva bitna oblika otuđenja čovjeka od čovjeka doći će u središte ljudske pažnje, naime, prvo, kako spriječiti da gomilanje bogatstva, privatno ili državno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju postane sredstvo eksploatacije čovjeka; i, drugo, kako podrediti proizvodnju, odnosno opredmećivanje ljudskih moći, istinskim ljudskim potrebama, to jest čovjeku kao članu slobodne ljudske zajednice?

Jedno je nesumnjivo: nikakvo moguće rješenje za suvremenu »ekološku krizu« nije moguće ako ne dođe do radikalnih reformi ljudskog društva, jer je i sama »ekološka kriza« samo odraz dublje društvene krize čovjeka, njegovog načina proizvodnje, njegovog odnosa prema vlastitim uvjetima života.

PRVI DIO

DA LI ZEMLJA POSTAJE PREMALA?

protinom pravcu u svojim težnjama. Radnik teži boljem životu i cijeni rad i disciplinu koja povećava proizvodnju; inteligent teži većoj slobodi i vidi u proizvodnji radi proizvodnje, u prinudnom radu i disciplini izvor potlačenosti i degradacije. Radnik mrzi čupavca koji vodi neuređan život i ne njeguje svoju vanjštinu kao dobro održavani tokarski stol; inteligent prezire radnika koji nasjeda kapitalističkoj propovijedi da je »rad vrлина i izvor blagostanja«, kako bi iz njega iscijedio profit! Kako ukloniti ovaj nesporazum, koji na ulicama američkih velegradova dobiva dramatične oblike?

Propagandom i prosvjećivanjem, odgovorit će konstruktivniji pojedinci. A to je moguće tako da čovjek prilagodi svoj stil života psihologiji radnika, podreže kosu, itd. Ne znači li to, upravo, prihvatiti vrijednosti protiv kojih se borimo, iznevjeriti svoja vlastita uvjerenja, propagandne lukavosti radi? Kako ćemo onda na vjerovati, makar i sami sebi, da se borimo za »prirodne« ili »autentične vrednote«? Taktika i ciljevi se očito isključuju, i neće li se dogoditi da zaboravimo na ciljeve, ako prilagođavamo taktiku nesporednim, pragmatičkim potrebama? To su moralne dileme iz kojih se valja izvući. Da, ali kako?

Naš je odgovor: upravo *proširenjem bioloških temelja* revolucionarnog preobražaja. Ako čovjek ostaje prikovan dilemom da li primarne potrebe ili sekundarne potrebe, samopožrtvovni rad ili oslobođanje libida?, ostaje u jednoj čisto subjektivnoj, a to znači i odgovornoj ili prosvjetiteljskoj ulozi. Ovakva uloga redovito ne daje rezultate. Potrebno je, stoga, da se upozori na neka životna pitanja koja su zajednička kako radničkoj klasi, koja je već dosegla visok stupanj blagostanja, tako i inteligenciji, koja se bori protiv lažnog blagostanja. Ovdje imamo u vidu upravo onu *životnu situaciju* koju nameće ograničavanje spontanosti ljudske reprodukcije, stihijnosti proizvodnje i potrošnje, agresivnosti i bezbrižnosti u uništavanju biosfere. Da, ali na koji način ova pitanja od biološki fundamentalnog značenja mogu razriješiti prividnu proturječnost između aspiracija radničke klase i nekonformističke inteligencije?

Prije svega, valja kod radnika *razbiti iluziju o mogućnosti stalnog akumuliranja proizvodnih dobara*, a to znači asimptotskog približavanja onima najimućnijima. Čim se jednom postave granice takvome rastu, prirodno dolazi u prvi plan pravedna raspodjela dobara, a ne uljuljivanje »ružičastom budućnosti«. Kako će i sam objektivni razvitak, i niz proturječnosti ići u tom smjeru (naročito između bogatih i siro-

mašnih zemalja), to će se isticanje ove perspektive nametnuti, prije ili kasnije, radničkom pokretu. Međutim, sad se neće doći radniku s izjavom: »Ovo što ti proizvodiš i zašto se mučiš, besmisleno je i glupo!«, nego će mu se prići sa stavom: »Ne samo ti, nego svi podjednako moramo se odricati, kako bismo osigurali pristojan život za nas i našu djecu!«

Ako pristupimo radniku jasnom vizijom »stabilnog društva«, kao biološke nužnosti njegova opstanka, tada kritika postojećeg društva neće pasti na njegov rad, već na nerad društvenih parazita; ne na njegovu štedljivost, već na rasipništvo neradnika; ne na njegovu brigu oko sutrašnjice, već na totalnu neodgovornost gospodara proizvodnje za sutrašnjicu i potomstvo; ne na težnju da se sačuva neki smisleni red u društvu, već na stalni nered i kaos u društvu i u prirodi koji stvaraju tvorci profita! Umjesto da »radikalna« kritika predstavlja *samo negaciju* postojećeg društva — sadašnjeg rada, discipline, reda, akumulacije, stalnog napretka, itd., ona će predstavljati i *poziciju* jednog novog, drugačijeg društva. Umjesto da se radnicima dolazi s jednom prividno radikalnom, ali u suštini besperspektivnom ili moralizatorskom anarhoidnom pobunom, njima će se prići sa stvarnom revolucionarnom preobrazbom društva u ime jasno racionalno izražene povijesne nužnosti, prihvatljive za sve ljude. Upravo jedna veoma suvisla i *razumski razrađena strategija* revolucionarnog preobražaja ima jedino šanse da uspije kod radničke klase, a sva naklapanja o moralnim pobunama i dešperaterskim aktima nasilja nužno će završiti u povijesnom košu za otpatke.

32. Na putu k svjetskom socijalizmu i svjetskoj vladi

Iz svih razmatranja koja daju stručnjaci proizlazi jedan veliki princip: *čovječanstvo u bitnim uvjetima svojeg opstanka je isto tako nedjeljivo kao što je nedjeljiva i biosfera*. Iz toga slijedi i drugi bitni stav: rješavanje svih problema bioloških uvjeta opstanka čovječanstva vezano je uz *odgovarajuće promjene u organizaciji ljudskog društva*. Nikada biološki uvjeti ljudskog opstanka nisu bili intimnije povezani s problemom organizacije ljudskog društva, i to u globalnim ili planetarnim razmjerima.

Ljudi zadojeni univerzalnim idealima progresa i humanizma maštali su o jednoj svjetskoj organizaciji svih naroda kao

velikoj zajednici ljudi i o trajnom miru. Ti su ideali nastali kao plod težnje da se načela koja se postavljaju za izgradnju vlastitog društva — na primjer, načela francuske revolucije: slobode, jednakosti i bratstva — primijene dosljedno na čitavo čovječanstvo. Na taj su način nastojali, prije svega, ukončiti rat kao ono zlo koje je u stopu stalno pratilo čovječanstvo kroz čitavu njegovu povijest. No, više realistički mislioci tog doba, kao Hegel za razliku od Kanta, smatrali su da ova načela demokratske organizacije jednog društva neće vrijediti u odnosima među narodima, gdje biološko takmičenje za opstanak i dalje ostaje glavni zakon. Taj stav onemogućuje bilo kakvo uspješno međunarodno zakonodavstvo, jer ono ostaje prvenstveno stvar sile i odnosa moći među pojedinim državama. Na žalost, sav razvitak od toga doba potvrdio nam je ispravnost takvog mišljenja, iako se u toku 20. stoljeća, nakon prvog svjetskog rata i naročito nakon drugog svjetskog rata, sve više nastoji da se afirmiraju neka načela zajedničkih odnosa i interesa među nacijama u okviru jedne svjetske organizacije. Ovakav razvitak leži i u duhu proleterskog internacionalizma, koji je uvijek smatrao da ukidanje klasnog i na eksploataciji zasnovanog društva dovodi do odnosa potpune solidarnosti i bratstva među raznim narodima, do jedne velike zajednice svih ljudi. Proleterski internacionalizam, kad je riječ o jednoj svjetskoj organizaciji naroda, nema u vidu prostu političku organizaciju država nego stvarnu zajednicu čovječanstva. Ova zajednica predpostavlja suverenost naroda, koja nije otuđena u obliku političke države, kao instrumenta vladajuće klase, nego je narod neposredno predstavljen u svojoj društvenoj organizaciji, pa stoga i politički pojam države koji počiva na egoizmu — istovremeno klasnom i nacionalnom — vladajućih ili eksploatatorskih klasa, otpada. U tom smislu stvarna socijalistička revolucija pretpostavlja i jedan novi svjetski poredak zasnovan na punoj ravnopravnosti i bratstvu među narodima.

»Kada proletarijat proglašava, kaže Marx, ukidanje dosadašnjeg svjetskog poretka, tada izražava tajnu svojeg vlastitog postojanja, jer je on stvarno ukidanje toga svjetskog poretka. Kada proletarijat traži negaciju privatnog vlasništva, tada on uzdiže do principa društva ono što je već društvo uzdiglo kao svoj princip, što je u njemu već kao negativni rezultat društvo, bez njegova učestvovanja, utjelovljeno.«⁵⁴

⁵⁴ K. Marx, *Kritici Hegelove filozofije prava*, Dietz, sv. 1, str. 391.

Radi se o ukidanju »dosadašnjeg svjetskog poretka« koji je u osnovu stavio pravo privatnog vlasništva, a u vrh političku državu i, dosljedno, političke odnose među državama na svjetskom planu. Upravo ovaj čisto politički poredak valja dokučiti, i to ne u ime interesa radničke klase kao dijela jednog društva ili jedne države, nego u ime čitavog društva i čitave ljudske zajednice, koja kod Marxa uvijek znači podjednaka prava za sve slobodne pojedince. Radi se u osnovi o primjeni ljudskih prava u granicama čitave ljudske vrste, ali prava koja nisu više apstraktno, samo pravno-formalno definirana, nego koja sada postaju osnova za organizaciju svakog društva.

»Jedna socijalna revolucija nalazi se stoga na stanovištu cjeline, jer je ona — čak i onda ako se zbiva u okviru jednog tvorničkog kruga — protest čovjeka protiv nečovječnog života, jer ona polazi sa gledišta zbiljskog pojedinačnog individuumu, jer je zajednica (Gemeinwesen), na čije odvajanje od pojedinca ona reagira, prava zajednica ljudi, ljudska suština.« (Potcrtao Marx.)⁵⁵ I Marx odmah upozorava da je to odvajanje upravo izvršeno pomoću političke države, te da stoga socijalistička revolucija ne može biti jedna politička revolucija u svojim bitnim ili posljednjim ciljevima.

Prema tome, raspravljajući o problemima ljudske reprodukcije u vezi s populacionom politikom ili o problemima prehrane i rasta čovječanstva, kao i o zagađivanju okoline, nalazimo se nužno na pozicijama cjeline čovječanstva, koje ne samo teorijski, u našim zamislima i idealima, nego u neposrednoj životnoj praksi — u proizvodnji, razmjeni dobara, životnoj međuzavisnosti uslijed moderne industrijalizacije, itd. — znači jednu povezanu i međuzavisnu cjelinu. Kad govorimo o rješavanju problema koje pred nas postavlja ekologija, ne možemo njihova rješenja tražiti u granicama jedne nacije ili nekoliko nacija, jednog bloka nasuprot drugom bloku država, nego moramo uzimati u obzir sve države, sve kontinente, podjednako industrijski razvijene kao i nerazvijene zemlje, podjednako moćne supersile kao i zapostavljeni Treći svijet. Već sam pristup rješavanju ovih problema postavlja nas, htjeli mi to ili ne, u jednu radikalnu perspektivu mišljenja, jer uzimajući u razmatranje pitanja koja se podjednako odnose na sve države i sve narode, mi mislimo istovremeno o čovjeku kao takvome, o čovjeku kao članu jedne jedinstvene ljudske zajednice. Već samim postavljanjem i upozoravanjem na

⁵⁵ K. Marx, *Kritičke glose uz članak jednog Prusa*, Dietz, sv. I, str. 408.

probleme i njihova moguća rješenja, mi napuštamo ono tradicionalno gledište nacionalnog egoizma ili socijalnog darvinizma, koje pretpostavlja da se čovjek kao član jedne uže društvene tvorevine ponaša kao racionalno biće, a kao član širih odnosa među državama i narodima kao životinja koja vodi borbu za opstanak pomoću nagonskih i agresivnih poriva po logici »nadživljavanja najsposobnijih ili najmoćnijih«.

Međutim, mi živimo još uvijek u jednome društvu koje je prvenstveno politički organizirano, na temelju punog suvereniteta pojedinih država ili nacija, pa se i sve više rastuća svijest o zajedničkoj sudbini čovječanstva — svijest koju je razvila naročito opasnost totalnog uništenja primjenom atomskog naoružanja — još uvijek sukobljuje s posebnim, političkim, ekonomskim i ideološkim interesima pojedinih država. Istina, međunarodna je suradnja u toku ovog stoljeća načinila velike korake naprijed, te su se razvili različiti oblici internacionalne i transnacionalne suradnje. Tako danas Ujedinjeni narodi ne raspravljaju i donose odluke, bez obzira na krhkost njihove efikasnosti, o vojnim sukobima među narodima, nego nastoje rješavati probleme zajedničke prehrane, (pomoću organizacije kao što je FAO), razviti međusobnu ekonomsku pomoć manje razvijenim zemljama (kako putem Međunarodne banke za razvoj tako i na osnovu bilateralnih ili multilateralnih kredita), zatim razne oblike pomoći u pogledu kontrole rađanja i u najnovije vrijeme različite mjere u pogledu zagađivanja ljudske okoline. Sve te političke i ekonomske mjere predstavljaju način međunarodnog rješavanja zajedničkih problema ali i različite načine preuzimanja obveza pojedinih država u odnosu na čovječanstvo kao cjelinu. Nije potrebno da govorimo sada o raznim drugim oblicima internacionalnog prava koji se odnose na saobraćaj, plovidbu morem, eksploataciju oceana ili atmosfere, zaštitu kulturne baštine ili prirode, i tako dalje, što sve pokazuje da je čovječanstvo postalo ne samo praktički nego i legalno u svojem zakonodavstvu sve više međuzavisno, te da je danas sasvim nemoguće govoriti o nacionalnom suverenitetu onako kako su ga shvaćali teoretičari buržoaskog liberalizma, za koje je internacionalno pravo bilo samo jedan oblik prirodnog ponašanja po logici — homo homini lupus.

Problemi biološke reprodukcije i održavanja čovječanstva danas traže još mnogo energičnije i univerzalnije mjere na planu međunarodne suradnje. Ovo pretpostavlja, dakako, suzbijanje svih etnocentričkih tendencija, svih nacionalističkih pokreta koji idu u smjeru zatvaranja bogatijih i moćnijih

država u sebe ili u desperatne i bezizlazne obračune među onim narodima koji su prikraćeni i spremni da se potuku zbog podjele »ostatata s gospodskog stola«.

Statistički podaci pokazuju da se ekonomski jaz između industrijski razvijenih i nerazvijenih zemalja produbljuje, a demografska ekspanzija još će više zaoštriti — ili načiniti zavisnim u smislu podložnosti, što je isto — odnose između razvijenih zemalja i Trećeg svijeta. Te se suprotnosti već vide i javno iskazuju u vezi s predloženim rješenjima za ekološke i demografske probleme. Dok se u razvijenim zemljama lakše prihvaća zaustavljanje daljnjeg rasta i industrijalizacije kao opća mjera za stabilizaciju društva, dotle zapostavljene zemlje traže da se industrijalizacija nastavi i omogućiti da postignu isti životni standard što ga imaju i najrazvijenije zemlje. Očito je da najrazvijenije zemlje, koje su kolonijalistički i imperijalistički vjekovima pljačkale zemlje Trećeg svijeta i gomilale bogatstvo, nemaju nikakvo moralno pravo da ove na pljački stečene prednosti sačuvaju na štetu nerazvijenih zemalja. Sasvim je jasno jedno, da doktrina »nultog rasta« privrede ili industrijalizacije, s obzirom na eksploataciju prirodnih resursa, koja danas izgleda prihvatljivija iz razumljivih razloga i bogatim zemljama, može biti usvojena od svih zemalja samo onda ako se stane na gledište *izjednačavanja životnih uvjeta za sve narode*.

Radi se o ravnomjernoj raspodjeli prirodnih resursa i jednakoj eksploataciji tih resursa u ekstraktivnom pogledu, dok će način njihove upotrebe u pojedinim zemljama, odnosno stvaranje društvenog bogatstva zavisiti od tehnološke razvijenosti proizvodnih snaga, od intenziteta i organizacije ljudskog rada, od načina raspodjele i potrošnje.

Zahtjev za ravnopravnom raspodjelom prirodnih resursa, ili omogućavanjem podjednakih razvojnih uvjeta za svako društvo, pretpostavlja i obvezu kod svih korisnika ovih resursa da će poštivati i *određene norme u prirastu pučanstva*, jer bi inače zemlje s bržim prirastom od vremena do vremena postavljale zahtjev da se kriteriji raspodjele promijene u skladu sa stopom porasta pučanstva, a što bi značilo da bi se zemlje sa sporijim porastom postepeno našle u sve nepovoljnijem odnosu prema onima s naglim porastom. Ovdje postaje jasno da prihvaćanje podjednake raspodjele i pristupačnosti prirodnim resursima sadrži i obvezu pojedinih zemalja ili država da provode mjere koje vode k »stabilnom društvu« — ujednačavanju stope prirasta pučanstva sa stupnjem eksploatacije prirodnih resursa.

Zahtjev sa strane bogatijih zemalja upućen nerazvijenim zemljama, koje pate od prenapučenosti, da poduzmu enerģične mjere u cilju ograničavanja prirasta, i uopće bilo kakve preporuke ili odluke svjetskih konferencija ili foruma u cilju kontrole rađanja neće postići svoj pravi cilj sve dok ne budu povezane i s garancijama da će *razvojna politika u svjetskim razmjerima* biti usmjerena na ujednačavanje životnog standarda u svim zemljama.

Razumije se da je zasada najvjerojatnije da će se populaciona politika prepustiti pritisku prenapučenosti kojemu su najviše izložene zemlje u razvoju, a to znači gladovanju i društvenim nemirima, dok će se zemlje u privilegiranom položaju, odnosno velike sile, zadovoljiti time da posebnim intervencijama u cilju ublaženja nevolja povećaju svoj utjecaj u njima ili da preko međunarodnih organizacija pružaju pomoć za reguliranje opće populacione politike. Kako će i najrazvijenije zemlje biti izložene posljedicama prenapučenosti i smanjivanju prirodnih resursa, to će one nastojati, s jedne strane, da preko međunarodnih organizacija (prvenstveno Ujedinjenih naroda) podstiču opća načela, smjernice i mjere u populacionoj politici, ali će njihovo praktično provođenje prepustiti samim zemljama ne dirajući u pitanje njihovog suvereniteta ili samostalnosti provođenja opće usvojenih načela.

Ovakvo »najvjerojatnije ponašanje« postojećih država bit će osuđeno na polumjere i djelomične zahvate, koji neće biti sposobni da probleme riješe na definitivni način. Odnos među državama i dalje će počivati, usprkos dozrijevanju svijesti o sve većoj povezanosti ljudskog roda u rješavanju bitnih problema opstanka, na antagonizmima i nepovjerenju koje rađa jedan društveni poredak zasnovan na eksploataciji čovjeka i prirode, na centraliziranim centrima društvene moći, na moćnim administrativnim i vojnim hijerarhijama, a pogoršavanje općeg položaja u jednom društvu ići će često puta na ruku reakcionarnim silama da iskoriste ovo zaoštavanje za podsticanje antagonizma i mehanizama »nacionalne ugroženosti«, pa time i uspostavljanje izrazito autoritarnih režima.

Upravo zbog toga što će takve tendencije biti veoma jake i neminovne s obzirom na sadašnju strukturu društvenih odnosa, to će biti neophodno da progresivne snage što prije porade na stvarnim i definitivnim rješenjima, prihvatljivima za sve ljude na ovom planetu. Prije svega, da postave kao zahtjev uspostavljanje temeljnog demokratskog načela da svi ljudi i narodi imaju pravo na *podjednake uvjete svojega razvitka* i da nitko nema pravo da bude privilegiran u osnovnim

vidovima životnog opstanka. Jednakost razvojnih uvjeta znači podjednaku startnu osnovu za sve narode u njihovom društvenom razvitku i životu. Startna osnova nije drugo doli *jednakost produkcione i reprodukcione moći* jednog društva, što pojednostavnjeno znači isti stupanj tehnološke moći u preradbi prirode, istu mogućnost korištenja prirodnih resursa i istu stopu obnavljanja ljudi kao vrste. Radi se naprosto o tome da se ponovo uspostavi ona ravnoteža i jedinstvo »životne reprodukcije ljudi«, kao proizvodnih i prirodnih bića, koja je postojala u veoma raznim razdobljima ljudske povijesti.

Ova jednakost vitalne produkcione i reprodukcione moći društva predstavlja samo jedan *biološki minimum u odnosu na unutarnju diferencijaciju društva* i njegovih stvaralačkih potencija, jer će takav biološko-ekonomski minimum dozvoljavati praktički neograničenu stvaralačku diferencijaciju unutar samog društva, u individualnom i kolektivnom pogledu, pa će se pojedina društva i razlikovati upravo po načinima, smjerovima i vrijednosnim sadržajima ove diferencijacije. Ni u kojem pogledu zajedničke norme biološke reprodukcije neće ugrožavati njihovu individualnost i diferencijalno-stvaralačku sposobnost!

Ovaj biološko-ekonomski minimum predstavljat će ujedno i gornju granicu u pogledu korištenja resursa i stope prirasta, međutim u pogledu razvoja onih *proizvodnih snaga* koje proizlaze iz ljudskog rada, društvene organizacije, umješnosti korištenja postojećih dobara, napretka u znanosti i tehnologiji, one će, i pored svoje univerzalnosti, ostati različito primjenjivane s obzirom na vrijednosne ciljeve pojedinih društava. Nije nimalo utopijski pretpostaviti da će »stabilno društvo«, nasuprot sadašnjoj industrijskoj uniformnosti i masovnom izjednačavanju obrazaca proizvodnje i potrošnje, *moći slobodno odabirati onaj stil socijalnog i proizvodnog života koji će šami ljudi po svojim sklonostima nametnuti*. A to znači manje ili više manuelnog rada za sve građane, isto tako manje ili više intelektualnog rada, manje ili više specijaliziranog rada ili all round djelatnosti, više zanatlijskog nego industrijskog rada, više poljoprivrednog nego urbaniziranog rada, i tako dalje. Budući da u »stabilnom društvu« ekonomija više nije podložna zakonu maksimalne akumulacije vrijednosti, to će »ekonomija zalih« moći da oblikuje jedan *polimorfni proizvodni stil života* u skladu s dominantnim vrednotama ljudi. Ovakva polimorfna ekonomija i stil

proizvodnje pretpostavlja da su minimalne potrebe za ishranom zadovoljene, a to će biti briga čitavog čovječanstva.

Zahtjev za »stabilnim društvom«, koji danas u sve većem broju postavljaju stručnjaci baveći se problemima opstanka ljudske vrste, ako se želi dosljedno provesti, uključuje u sebi jedno istinsko demokratsko uređenje ljudske zajednice u odnosu na prava životne reprodukcije svakog naroda i društva. Ovo demokratsko uređenje identično je sa socijalističkom jednakošću, jer se ne radi više o tome da se prizna svakom narodu pravo na razvitak, to jest na industrijalizaciju i obrazovanje, nego se utvrđuju u *materijalnom, biološkom, kvantitativnom pogledu* norme njegove bitne životne reprodukcije. Dok kapitalizam i industrijalizam, po riječima ideologa industrijskog i »post-industrijskog društva«, govore: »Svi imate pravo da se obogatite, svi imate mogućnosti da se obogatite, ako radite i proizvodite, i to je put da postanete svi jednaki i ravnopravni!«, dotle teoretičari istinskog post-industrijskog društva, društva koje mora prevladati sve negativne posljedice industrijskog društva, a prije svega one koje ugrožavaju biološki opstanak čovječanstva, govore: »Ako želimo biti doista jednaki i ravnopravni, potrebno je da stajemo na put proizvodnoj stihiji i duhu gomilanja profita, neophodno je da uskladimo potrošnju s istinskim ljudskim potrebama, da ostvarimo prije svega kvalitetno vrijedan život, i tada nam neće biti teško da budemo svi bogati!«

Ono što obilježuje suvremenu industrijsku civilizaciju jest bezobzirn rasipanje dobara, s jedne strane, i krajnja oskudica, s druge strane, nerazumna potrošnja suvišnih proizvoda kod jednih i uništavanje neophodnih životnih izvora kod drugih, održavanje društvenog reda u ime općeg bogatstva u jednim zemljama i širenje sve veće bijede i nereda u drugima, korumpiranje širokih slojeva društva neracionalnom potrošnjom u »društvima obilja« i korumpiranje na isti način rukovodećih slojeva u »društvima oskudice«, a sve to zajedno, kako na jednoj tako i na drugoj strani dovodi do ugrožavanja životne reprodukcije neposrednih i budućih generacija.

Zato su učenjaci na Nezavisnoj konferenciji u Stockholmu, iako po struci većinom prirodoslovci i bez određenog pripadanja nekim lijevim političkim partijama, zauzeli veoma oštar stav u pogledu »sve veće koncentracije ekonomske moći i industrijske aktivnosti, što je dovelo do centralizacije unutar nekoliko zemalja dobitaka od prirodnih izvora na čitavoj Zemlji«, i zato traže »*redistribuciju industrijske moći*« u

svjetskim razmjerima, ističući naročito eksploataciju u Trećem svijetu. (Vidi rezoluciju Dai Đong i izjavu iz Mentona u prilogu.)

Prema tome, uzroke sadašnjeg nezdravog i krajnje opasnog razvitka suvremenog čovječanstva nije teško utvrditi, a nije ni pošto teško utvrditi u kojem smjeru ih valja rješavati, pa to čine veoma uspješno i oni ljudi koji se nikada prije nisu bavili nekom posebnom političkom problematikom i izučavanjem društvenih sistema. Kad je u pitanju cjelina čovječanstva, kad je situacija takva da jedino s gledišta povezanosti ljudske vrste valja tražiti rješenja, tada se rješenja koja vode svjetskom socijalizmu nužno nameću. Čak i onda kad pojedinci ili nacije ne žele prihvatiti takvo rješenje pod nazivom socijalizam. O čemu se, u stvari, radi?

Radi se o životnim uvjetima svih ljudi, o svakom čovjeku i svakom pojedincu, jer je u pitanju njegov život i životna reprodukcija. Ali se rješavanje toga pitanja sada postavlja prvenstveno kao odnos među već konstituiranim nacijama i organiziranim narodima, koji imaju svoje vlade i legalne predstavnike. Radi se, dakle, o jednoj akciji koja ima transnacionalni karakter, jer se odnosi na svakog čovjeka kao dio ljudske vrste, iako se vodi u internacionalnim okvirima, to jest u okvirima odnosa među postojećim državama. Smisao akcije koju su povelili učenjaci u Mentonu, sada u Stockholmu i na svim drugim mjestima gdje će biti riječ o tim problemima, jest da se stvori jak pokret među stručnjacima u ekologiji, urbanizmu, ekonomiji, poljoprivredi, biologiji, sociologiji, tehnologiji i tako daje, koji će biti svjesni ne samo težine problema nego i njegova rješavanja, dakle među onima koji posjeduju racionalna sredstva za optimalna rješenja, a istovremeno da se radi na stvaranju širokog pokreta među ljudima, mladima i starima, ženama i muškarcima, bogatima i siromašnima, jer su u pitanju svi. Međutim, sam program akcije, koji je nužno uperen protiv profilerskog gomilanja dobara, dakle protiv kapitalističke logike proizvodnje (koja vlada po istoj logici akumulacije i u većini socijalističkih zemalja), protiv nejednakosti između bogatih i siromašnih nacija i ljudi, protiv neravnoteže između prirode i čovjeka, protiv zločinačkog upropaštavanja životnih uvjeta za buduće generacije, ostaje u duhu socijalizma.

Iako svaka akcija koja se vodi na planu suvremenog društva ima različite stupnjeve u ciljevima i predloženim rješenjima, pa tako sigurno i ova akcija za uređenje odnosa čovjeka s vanjskom i vlastitom prirodom, to sama priroda pro-

blema nameće rješenja koja dosljedno primijenjena vode u svjetski socijalizam. Ovdje se postavlja uvijek ono klasično pitanje: je li potrebno da ljudi najprije u svojoj zemlji provedu radikalne promjene i stvore uvjete za jednu akciju u zajednici s drugim narodima, ili valja takvu zajedničku akciju među narodima i državama voditi bez obzira kakvo je sadašnje uređenje u pojedinim društvima i kako će se odvijati unutrašnji događaji u pojedinim zemljama?

Ovo je pitanje sasvim umjesno, jer znamo da postoji još uvijek jedna vladajuća doktrina koja pretpostavlja da će pojedine zemlje ili grupe zemalja na osnovu klasne borbe provesti socijalističku revoluciju i postepeno širenjem unutrašnjih revolucija doći do »svjetskog socijalizma«. I danas se govori o socijalizmu kao »svjetskom sistemu«, ali to samo s obzirom na odnos snaga među već postojećim socijalističkim i kapitalističkim zemljama koji je takav da postojanje socijalističkog društva kao alternative kapitalizmu više ne stavlja u pitanje.

Nasuprot takvoj viziji valja odmah reći da priroda ekološke krize ne dozvoljava da se čeka na niz socijalističkih revolucija u većini zemalja — ili pak u svim zemljama — da bi se prišlo rješavanju problema koji se odnosi na ljudsku vrstu. Jasno je da će upravo sam proces rješavanja toga problema u najvećoj mjeri pogodovati da se dođe do jedne vizije svjetskog socijalizma. Sada su takvoj viziji protivni ne samo ljudi koji pripadaju građanskim slojevima, nego čak i organizirana radnička klasa u SAD i nekim drugim zemljama. Ono što radne ljude u bogatim zemljama veže uz kapitalizam jest upravo njegova uspjela propaganda da će svi ljudi moći doći do visokog životnog standarda, i to ne samo u vlastitoj nego i u zaostalim zemljama, te da se to može mnogo bolje postići pomoću kapitalističkog nego socijalističkog sistema. Ovakvim shvaćanjima oštro se protivi stav da već sada valja ići na ravnomjernu raspodjelu resursa i kontrolu ekonomskog razvitka, bez obzira da li se radi o kapitalističkom ili socijalističkom sistemu. Bez obzira na momentano postojeće razlike u društvenim sistemima, vrijednosnim ciljevima, vjerovanjima i ideologijama, u pitanju je problem koji valja *odmah rješavati* i koji pogađa jednako sve bez razlike! Jasno je stoga da mobilizirati ljude na tom problemu znači ujedno mobilizirati ih na rješenjima koja će biti zadovoljavajuća za sve ljude.

Leži u prirodnoj evoluciji ljudske svijesti i svih dosadašnjih društvenih pokreta da radikalna i dosljedna rješenja prihvaćaju uvijek najprije oni najprogresivniji i najdalekovidniji

pojedinci, a da odjek njihovih shvaćanja i efikasnost njihove akcije zavise od *dubine krize* u kojoj se nalaze svi ostali ljudi. Naravno, kapitalizam širi jednu vrstu »tehnološkog optimizma« kako bi prikrivio sjenu krize koja se sve više počinje naginjati nad čovječanstvo i oslabiti argumente onih koji je nastoje ukloniti i spriječiti u njenom katastrofalnom obliku. Ovdje kao i svugdje drugdje vodit će se duga i oštra idejna borba, ali prednost je ove borbe danas u tome da ona ima za sobom ne samo široke slojeve ljudi nego i svu znatvenu elitu, onaj društveni sloj koji je u najvećoj mjeri uključen u razvijanje i provođenje razvojne politike ljudskog društva. Da li će lijeve snage u društvu preuzeti ciljeve ove borbe i uvrstiti ih u program svoje društvene akcije?

Zasada postoje razni otpori. Prije svega u redovima službene socijalističke ideologije u većini socijalističkih država koje se pozivaju također na »budući raj« koji će nastati nakon neograničenog napredovanja industrijalizacije. Ova je ideologija veoma moćna poluga u djelovanju na mase u vlastitoj zemlji i vladajući krugovi teško će je se odreći. Međutim, stvarni problemi prenapučenosti i oskudice sirovine, kao i pravednije raspodjele resursa pogodit će i njih, i to bez obzira na službenu ideologiju. Tako već sada vidimo da je na Stockholmskoj konferenciji Kina odigrala uglavnom pozitivnu ulogu, dok je Sovjetski Savez apstinirao, a Sjedinjene Države pokušavale da ističu one vidove koji ne pogađaju njenu hegemonističku ulogu u korištenju svjetskih resursa. Čak i takve zemlje, koje bi imale veoma mnogo razloga da se ozbiljno pozabave radikalnijim rješenjima ekološke krize, ponašale su se rezervirano samo radi svoje tehnološke igračke, »Concordea«, koji unaprijed kompromitira svaki ozbiljniji razgovor na tu temu!

Ono što je bitno u odnosu na suvremenu ekološku krizu i sadašnji razvitak čovječanstva jest činjenica da će se neke suprotnosti zaoštravati. To je prije svega suprotnost između hegemonističkih industrijskih zemalja, koje najviše eksploatiraju prirodne resurse na Zemlji, i zemalja Trećeg svijeta. Ova suprotnost ima očito revolucionarnu jezgru, i to iz dva bitna razloga: prvo, jer se radi o borbi protiv kapitalizma u njegovom imperijalističkom vidu, dakle u njegovoj najagresivnijoj ali ujedno i najpogodnijoj formi za napad, jer postoji široki pokret protiv kolonijalizma ili »neokolonijalizma« kako među zapostavljenim narodima tako i među socijalističkim zemljama, onima koje neće biti spremne da pakтирају s Amerikancima. Drugo, jer se u borbi protiv imperijalizma i

kapitalizma u ovom slučaju mogu mobilizirati ne samo radnička klasa i najprogresivnija inteligencija, nego svi društveni slojevi, pa tako dati borbi protiv kapitalizma i imperijalizma vid narodnooslobodilačkog pokreta. I, treće, što takva strategija borbe najviše pridonosi da se nađu saveznici i u samim kapitalističkim i imperijalističkim zemljama.

Zašto, prema tome, neke lijeve socijalističke snage ne vode računa o ovoj tako jasnoj strategiji akcije na svjetskome planu? Ne znamo da li će se situacija s tim u vezi promijeniti, no zasada glavni razlog leži u tome što se vodeća sila u socijalističkom svijetu, Sovjetski Savez, opredijelio u ovim pitanjima za jednu pretežno konzervativnu orijentaciju. Možda će ga iz te orijentacije pomaknuti jedino porast pokreta u zemljama Trećeg svijeta ili akcija same Kine. No, bez obzira što će uraditi vodeći političari u pojedinim socijalističkim zemljama, važno je imati u vidu samu prirodu socijalnih rješenja koja se u sadašnjoj fazi ljudske povijesti nameću.

Kad govorimo o »svjetskom socijalizmu«, onda u kontekstu sve većeg zaoštavanja ekološke krize, krize rasta ljudskoga društva, moramo imati u vidu slijedeće momente.

1. Akcija ujednačavanja stope rasta pučanstva i raspodjele resursa na kojoj se već danas radi, a radit će se sve više, bez obzira da li ovaj proces tekao polako ili brzo, s brzim ili sporim prilagođavanjem pojedinih zemalja novoj situaciji, odgovara uglavnom principu »jednakih razvojnih mogućnosti za sve zemlje«, a to je u suštini socijalistički princip, čak i onda ako ga budu implicitno ili eksplicitno zastupale i zemlje s kapitalističkim ili nekim prelaznim uređenjem od kapitalizma k socijalizmu.

2. Poduzimanje više ili manje efikasnih mjera znači upotrebu međunarodnih sporazuma i zakona, dakle jedne vrsti zakonodavstva koje ima univerzalni značaj, po svojoj sadržini mora pretpostavljati valjanost za sve narode. A tim se stvara ne samo u teoriji nego i u praksi svijest o obvezama pojedinih nacija i naroda prema čovječanstvu u cjelini, i obratno. Razvijanje ovakve vrste zakonodavstva očito znači postepeno uklanjanje onog latentnog ili prisutnog socijalnog darvinizma koji je kroz toliko vremena bio svojstven za odnose među narodima. Nije potrebno naglašavati (kako je to element koji neposredno pridonosi »svjetskom socijalizmu«.

3. Rješavanje problema u vezi sa ekološkom krizom znači mobilizaciju društvenih snaga u nacionalnim i internacional-

nim razmjerima. Prije svega ekološka kriza uspješno ruši one granice u podjeli rada koje postoje kako među pojedinim znanostima tako i u njihovoj primjeni. Univerzalni karakter znanosti ostao je u suvremenoj epohi uglavnom jalov upravo zbog te specijalističke podjele rada i razvijanja duha specijaliziranog ili »fah-idiotskog« stručnjaka koji nije vodio računa o svojoj ličnoj odgovornosti u primjeni njegovih preporuka. Ova situacija se radikalno mijenja, jer jedino ona znanstvena i tehnološka otkrića bit će primjenjivana koja će poštovati ravnotežu u odnosima čovjeka i prirodne okoline. Stari jaz između humanističke i tehničke inteligencije, na kojem su tehnokrati i monopolisti zasnivali svoju društvenu moć, sada otpada jer se tehnički problemi moraju rješavati u funkciji opstanka ljudskog društva, a društveni problemi u funkciji prilagodbe na životne uvjete ljudske vrste. Sama priroda problema traži usku integraciju jedne i druge inteligencije. Univerzalni karakter znanosti, paraliziran stručnjačkom specijalizacijom, dobiva ponovo svoj praktički integritet i efikasnost.

4. Problemi znanstveno-tehničke revolucije, koji su dosad bili stavljeni u »zrakoprazni prostor« beskonačnog napredovanja tehnologije i društva, tako da su vladajući slojevi mogli stalno mistificirati široke slojeve u ime »tehnološko-znanstvene revolucije« i beskonačnog napretka u životnom standardu, a znanstvene kadrove u ime beskonačne prilagodljivosti društvene organizacije na znanstveno-tehnički napredak, sada dolaze u svoju pravu perspektivu (strukturalne ravnoteže između primjene otkrića i društvene organizacije, u obliku »stabilnog društva«. Razvojne norme koje je dosad svaki učesnik mogao konstruirati po miloj volji sada dobivaju svoje točno određene granice i uvjete. Time se, dakako, svi problemi znanstveno-tehničkog i društveno-ekonomskog ili kulturnog razvoja zaoštavaju na razini konkretne društvene organizacije, koja postavlja potrošnji sasvim određene granice. Na taj način ne možemo izbjeći obvezu za svakog stručnjaka da sa svojim prijedlogom odmah misli u postavljenim društvenim granicama i normama, i da predlaže optimalna rješenja, koja će nužno imati socijalistički karakter, jer su u pitanju svi članovi društva.

5. Ideološki i politički jaz između onih koji odlučuju o razvojnoj politici društva nužno se mora suziti, jer se svaka odluka odnosi na dobrobit svakog građanina. Zato se protiv tehnokratskih monopola u svim redovima pojedinaca, bez obzira na njihovu političku i idejnu pripadnost, javljaju ideje

o potrebi decentralizacije društvene moći i neposrednoj kontroli proizvodnje i odnosa prema okolini od strane društvene zajednice. Jasno je da takav stav, koji smatra da samo neposredna ljudska zajednica može rješavati uspješno sve probleme svojeg odnosa životne reprodukcije i odnosa prema okolini, ide u smjeru samoupravne demokracije ili socijalizma.

6. Ako se pitamo o pravoj prirodi ovoga »svjetskog socijalizma«, koji dolazi na dnevni red za sve nacije bez razlike, moramo reći da se radi prije svega o pitanjima biološke egzistencije i reprodukcije ljudske vrste, dakle da se on ograničava na primarne potrebe ljudi, a ne bavi se sekundarnima. U pitanju je prije svega biološka reprodukcija — prehrana, stanovanje, razmnožavanje. Socijalizam je dosada ova pitanja rješavao u okviru određenog društva kao vid klasne strukture i klasne borbe u jednom datom društvu. On ga mora danas rješavati bez obzira na klasnu strukturu i klasnu borbu u pojedinim društvima. On ne može čekati da se najprije izvrši socijalistička revolucija, pa tek onda priđe u pojedinim zemljama rješavanju tih problema. On mora *odmah predlagati* rješenja koja imaju opću važnost, koja važe za čitav ljudski rod. Praktički to znači da pitanje socijalizma ne teče samo od dolje prema gore, to jest od klase do globalnog društva, ili od jedne zemlje do druge i, konačno, svih zemalja, nego socijalistički proces kao zamisao i strategija djelovanja teče i odozgo nadolje, od globalnog društva do društvenih klasa, od čitavog čovječanstva, to jest od njegove konkretne međunarodne akcije, ik pojedinim zemljama.

On se odvija istovremeno kao proces emancipacije čitavog čovječanstva, ali prvenstveno na temelju svojeg životnog opstanka, dakle na jednoj veoma primitivnoj ali neophodnoj osnovi, i kao proces promjene društvenih odnosa i vrijednosti unutar pojedinih društava, dakle kao socijalistička revolucija koja mijenja čitavu socijalnu i vrijednosnu organizaciju društva. Ova dva procesa se ne isključuju nego se intinno uvjetuju, i to toliko uvjetuju da globalni problemi rješavanja bioloških uvjeta reprodukcije mogu postati, a to će vjerojatno i postati, odlučna poluga u socijalnim revolucijama u pojedinim zemljama.

Na osnovu ovih konstatacija dolazimo i do problema suvereniteta pojedinih država i problema međunarodnog zakonodavstva u vezi s mjerama koje će se poduzeti, a zakonodavstvo znači ne samo obveze od strane pojedinih država nego i

poštovanje takvih obveza, a to znači i odgovarajuće mehanizme sankcija protiv onih koji bi opasno narušavali preuzete obveze. Razumije se, ovo nije ništa novo, jer se to već nastoji provoditi na međunarodnom planu u vezi s nuklearnim eksperimentima u atmosferi i atomskim naoružanjem uopće. To je samo prvi korak u uspostavljanju jednog novog i razvijenog međunarodnog zakonodavstva. Ovo zakonodavstvo morat će rješavati spomenute probleme na nivou *primarnih potreba čovječanstva*, to jest na nivou njegove biološke reprodukcije, raspodjele resursa i zaštite ljudske okoline, odnosno biosfere.

Takvo zajedničko zakonodavstvo pretpostavlja bilo kakvo tijelo koje će bdjeti ili kontrolirati provođenje poduzetih mjera. Ne ulazeći sad u legitimnu strukturu takvog tijela, ono će nesumnjivo po svojim funkcijama predstavljati *neku vrstu »svjetske vlade«*. Za razliku od drugih vlada koje nalazimo po raznim društvima, ona će se bitno odlikovati samo bavljenjem onim funkcijama koje se odnose na biološku reprodukciju čovječanstva. Sve ostalo što se odnosi na društvenu organizaciju, ustavno uređenje, socijalne ciljeve, socijalne i kulturne vrednote, neće ulaziti u njenu kompetenciju. To ostaje stvar pune autonomije svakog društva. Da li se, međutim, može govoriti o bilo kakvoj autonomiji ili suverenosti pojedinih društava kad vlade u takvim društvima ne mogu odlučivati o bitnim pitanjima života i smrti svojih građana? Naravno da se može kad su u pitanju upravo životi sadašnjih i budućih ljudi, dok u pitanjima smrti, to jest odnosa prema smrti živih i dobro ishranjenih ljudi, to ostaje stvar vrijednosnog sistema samog društva. Zajednička vlada čovječanstva morat će samo osigurati svim ljudima jednake uvjete da bi mogli preživjeti, a kako će oni trošiti život i odabirati svoju smrt, to ostaje potpuno njihova društvena i privatna stvar.

Ako se u vezi s razvitkom međunarodnog zakonodavstva koje se bavi bitnim pitanjima održanja ljudske vrste govori o nekoj »svjetskoj vladi«, a suvremeni Ujedinjeni narodi polako počinju razvijati neke od tih funkcija, onda valja imati na umu da se radi samo o takvoj vladi koja je zadužena za ljudsku vrstu i njeno održanje, a *ne i za ljudska društva uzeta pojedinačno*, njihovu unutrašnju organizaciju i kulturnu orijentaciju. Ona će se baviti, dakako, temeljem ili prirodnom bazom svakog društva, *njegovom infrastrukturom*, u koju će sve više ući i sama ekonomija i tehnologija, ali ne i njegovom »superstrukturom«, organizacijom međuljudskih odnosa i kulturnim stvaralaštvom. Takva uloga predstavljat

će ujedno »prirodnu nužnost« svakog društva, ali i preduvjet njegove društvene i ljudske slobode, u duhu one Marxove postavke da komunizam znači naturalizam, i obratno, odnosno da je cilj harmoničnog društva »dovršeni naturalizam čovjeka i dovršeni humanizam prirode«, »rješenje zagonetke povijesti« u kojemu je »prirodni odnos vrste, odnos čovjeka prema prirodi dat kao neposredni odnos prema drugom čovjeku, kao što je i odnos prema čovjeku od početka njegov odnos prema vlastitom prirodnom određenju«. (Marx)

Čitav razvitak industrijske civilizacije koju je na sebe preuzeo kapitalizam sastojao se u velikom naporu da čovjek zaboravi svoj neposredni odnos prema prirodi i prema drugom čovjeku kao svojoj neposrednoj prirodnoj potrebi. Sada mu se izrabljena i unakažena priroda javlja kao Gorgona sa sedam glava da ga upozori na taj njegov duboki, povijesni zaborav. Vrijeme je da čovjek postane svjestan toga zaborava i njegovih uzroka.

PRILOZI

»Poruka iz Mentona«

»Poruka iz Mentona« 2200 učenjaka iz 23 zemlje, »upućena 3,5 milijardi naših susjeda na planetu Zemlji«, upozorava na »zajedničku dosad neviđenu opasnost« koja čeka čovječanstvo, uručena je generalnom sekretaru Ujedinjenih naroda U Thantu za vrijeme jedne jednostavne ceremonije u New Yorku 11. maja 1971.

Šestorici istaknutih učenjaka koji su predali ovu poruku generalni sekretar U Thant je izjavio:

»Vjerujem da će čovječanstvo postati svjesno činjenice da postoji krhka ravnoteža fizičkih i bioloških pojava na Zemlji i oko nje, koja ne smije biti nesmotreno poremećena u našoj trci za tehnološkim razvitkom... Ova zajednička briga nasuprot teškoj zajedničkoj opasnosti, što nosi u sebi klice propasti za ljudski rod, mogla bi se pokazati doista kao snaga sposobna da međusobno poveže ljude. Bitka za ljudsko nadživljavanje može se dobiti samo ako se sve nacije udruže u zajedničkom nastojanju da sačuvaju život na ovom planetu.«

Nakon što je bila zacrtana na jednom skupu u Mentonu, u Francuskoj, »Poruka iz Mentona«, kao što je poznato, kolala je među biologima i ekološkim učenjacima u Evropi, Sjevernoj Americi, Africi, Aziji i Južnoj Americi.

Ovaj skup sazvao je jedan novi, dobrovoljni, nevladin, transnacionalni mirovni pokret poznat kao »Dai Dong«. Ovo ime doslovno znači »svijet velikog zajedničarstva«, pojam koji je nastao u pred-konfucijevskoj Kini prije više od 2500 godina.

Među 2200 potpisnika »Poruke iz Mentona« nalaze se četiri nobelovca (Salvador Luria, Jacques Monod, Albert Szent-Gyorgyi i George Wald), i tako glasovita imena u svijetu znanosti kao što su Jean Rostand, Sir Julian Huxley, Thor Heyerdahl, Paul Ehrlich, Margaret Mead, René Dumont, Lord Ritchie-Calder, Shutaro Yamamoto, Gerardo Dudowski, Enrique Beltran i Mohamed Zaki Barakat.